

ХАНС ШИЛТБЕРГЕР (1396—1427)

Един от първите чужденци, който минал през българските земи непосредствено след падането им под османска власт и който оставил писмени бележки, бил немецът Ханс Шилтбергер. Той произхождал от стар знатен род, чиито представители заемали почетната длъжност „маршалк“ при двора на баварските князе. По-късно прадедите на Шилтбергер се преселили в Мюнхен, където получили бюргерски права. Самият Ханс Шилтбергер се родил през 1380 г. Той бил едва 16-годишен, когато по призива на унгарския крал Сигизмунд за помощ против турците от Франция, Бургундия и други западни страни потеглили значителен брой рицари. Тяхното преминаване през Южна Германия въодушевило мнозина благородници и доброволци да се присъединят към този нов кръстоносен поход, в успеха на който тогава никой не се съмнявал. Между тях бил и младият Шилтбергер, който потеглил като оръженосец на един баварски благородник.

Християнската войска преминала Унгария, част от България и след редица схватки стигнала гр. Никопол. Там станала решителната и съдбоносна и за българите битка, в която християните били напълно разбити. Сигизмунд успял да се спаси на един кораб, но голяма част от войниците му били избити а към 10 хиляди пленени. В числото на последните бил и Шилтбергер. Султан Баязид решил да отмъсти за падналите турски войници: на другия ден били откарани, навързани с въжета, християнски пленници и били обезглавявани. Когато дошъл редът на младия баварски рицар, султанският син се смилал над крехката му възраст и решил да му пощади живота, но не и да му дари свобода.

Като султански пленник Шилтбергер бил заведен в Галиполи, а сетне в Бруса. Там служил при султанския двор отначало като пехотинец, а впоследствие като конник. Участвувал заедно с други християнски пленници в опит за бягство, но били заловени. След 9 месеца, прекарани в затвор, Шилтбергер спечелил пак доверие. Той придружавал султана в различни походи. По собствените му твърдения участвувал в завладяването на княжеството Сивас в Източна Мала Азия, също в една обсада на Цариград, посетил Египет с един спомагателен отред, изпратен в помощ на египетския владетел. Шилтбергер бил свидетел на кръвопролитната битка при Анкара през 1402 г., когато Тимур разгромил катастрофално войската на Баязид.

След тази дата младият баварски рицар трябвало да следва като пленник победителя до неговата столица в Средна Азия — Самарканд. След смъртта на Тимур (1405 г.) и разделянето на неговата обширна империя източната половина със столица Херат (Иран) получил четвъртият от вино-

вете на Тимур — Шахрух. Той взел и неволника от Никопол, но сетне го предал на брат си Мириан шах, който царувал в западната половина на империята с резиденция в Тебриз. Не минало много време и Шилтбергер трябвало да придружи един татарски принц, който с монголски войски искал да вземе престола в Астрахан. След известно пребиваване там този принц бил убит и неговите привърженици били изгонени от татарските владения.

В Грузия Шилтбергер и няколко други християнски пленници успели да се отърват от новите си господари и да избягат. След много опасности и прекеждия бегълците успели една нощ чрез знаци с огън да спрат вниманието на един християнски кораб, който ги закарал в тогава все още свободния Цариград. Оттам с търговски кораб Шилтбергер стигнал Киликия на устието на Дунав и по-нататък с група търговци през Лвов, Краков, и Броцлав той се завърнал в Бавария след близо 31-годишно неволничество и скитания.

Остатъка от живота си Шилтбергер прекарал като придворен на баварския княз. Годината на смъртта му не е известна. Родът на Шилтбергер е известен до най-ново време и е дал мнозина висши чиновници и учени на Бавария.

Вече завърнал се в своята родина, Шилтбергер описал по спомен това, което видял и научил „в страните на неверниците за войни и чудеса, за големи реки и градове“. През 1475 г. неговото описание било отпечатано в Аугсбург и снабдено с 15 илюстрации под заглавие:

Eine wunderbarliche und kurzweilige Historie, wie Schiltberger, einer aus der Stadt München in Bayern, von den Türken gefangen in die Heidenchaft geführet und wieder ist heim kommen. Item, was sich für Kriege und wunderbarliche Taten, diweil er in der Heidenchaft gewesen, zugetragen, ganz kurzweilig zu lesen... Augsburg, 1475. До края на XV в. излезли още 5, а през следващото XVI столетие още 11 издания от това съчинение. Това говори за големия интерес, с който хората от онова време посрещали разказа за странствованията и прекеждията на един техен съвременник и едновременно за тяхното желание да научат нещо повече за страните на Изтока, за които тогавашните европейци имали съвсем смътни представи.

Едно изброяване на някои от заглавията на главите в съчинението на Шилтбергер позволява да се види какъв богат материал е давало то, за да задоволи любознателността на неговите съвременници.

1. За първата война на крал Сигизмунд с турците.
7. Как Баязид завладя град Самсун.
8. За змиите и смоковете.
9. Как неверниците нощуват на полето зиме и лете.
12. Как Тимур завладя царството Сивас.
13. Как Баязид завладя Малка Армения.
14. Как Тимур воюва със султана.
15. Как Тимур завладя Вавилон.
16. Как Тимур завладя Малка Индия.
20. За смъртта на Тимур.
33. В коя страна расте коприната, за Персия и други страни.
57. За Цариград и т. н.

Описанието на Шилтбергер носи печата на средновековната традиция. Авторът приема доверчиво разказите, които слушал, за природни чудеса, за странни животни и същества. Той счита, че реките Тигър, Ефрат и Нил извирали от рая, разказва за една страшна битка между горски и водни змии край гр. Самсун, след която на бойното поле останали 8 хиляди трупа от тези животни; той не се съмнява, че след смъртта си Тимур виел по цяла нощ, докато неговият приемник не се решил да освободи пленените от него хора, или пък че птиците снабдявали манастира „Св. Екатерина“ на полуостров Синай с маслини, които били необходими на монасите за храна и за мир.

В съчинението на Шилтбергер обаче приказното и фантастиката съжителствуват с реално виденото и непосредствените впечатления на един нелишен от любознателност и наблюдателност човек. Книгата изобилствува с различни сведения и подробности за природни забележителности, за политически събития и войни, за градове, за културата, обичаите и бита на населението на страните, през които минал авторът. Ето защо описанието на Шилтбергер се ценя като богат културно-исторически паметник за миналото на народите главно от Предна и Средна Азия.

Освен преведените по-долу части, които се отнасят непосредствено до българските земи, пряка връзка с българската история има и пасажът от съчинението на Шилтбергер, в който се говори за настаняването на сина на Шишман като васален владетел на султан Баязид в Мала Азия.

От научните издания на съчинението на Шилтбергер следва да се спомене на първо място това на Абрахам Якоб Пенцел от 1813 г., в което обаче езикът на автора е осъвременен.¹ По-хубаво е изданието на Карл Фридрих Нойман от 1859 г., което е подготвено по един от съхранилите се ръкописи от XV в., именно Хайделбергския ръкопис, и е снабдено с пояснителни бележки от Фалмерайер и Й. фон Хамер-Пургицал.² През 1885 г. се появи и тексткритично издание на Шилтбергеровото съчинение, подготвено от немския учен Валентин Лангмантел.³ Лангмантел е имал за основа нюрнбергския ръкопис, като същевременно е отчел различните четения в останалите три ръкописни версии. Това издание и досега си остава най-доброто научно издание на Шилтбергер. Има и по-нови немски издания на този автор от 1917, 1947 и 1968 г., първото от които възпроизвежда на осъвременен немски език и с известни съкращения първото печатно издание от XV в., а последното е фотолитографическо преиздание на същото.

¹ Schiltbergers aus München, von den Türken in den Schlacht von Nicopolis 1395 gefangen, in das Heidenthum geführt und 1427 wider heim gekommen, Reise in den Orient und wunderbare Begebenheiten von ihm selbst geschrieben. Aus einer alten Handschrift übersetzt und herausgegeben von A. J. Penzel. München, 1813.

² Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427. Zum ersten Mal nach der gleichzeitigen Heidelberger Handschrift herausgegeben und erläutert von Karl Fr. Neumann. Mit Zusätzen von Falmerayer und Hammer — Purgastall, München, 1859.

³ Hans Schiltbergers Reisebuch nach der Nürnberger Handschrift herausgegeben von Dr. Valentin Langmantel. — Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart Bd. CLXXII, Tübingen, 1885.

Съчинението на Шилтбергер е превеждано на английски и на руски език.⁴ Има вече и български превод,⁵ който е предназначен за по-широки читателски среди и не е всякога подходящ за научно използване. Откъсите и преводът от съчинението на Шилтбергер, които се дават по-долу, са направени по изданието на Лангмантел, като е взето пред вид и това на Нойман.

ПЪТЕПИС НА ХАНС ШИЛТБЕРГЕР

1394—1427

1. За големия поход на крал Сигизмунд в Турция, който се описва по-долу.

През 1394 г. унгарският крал Сигизмунд¹ се обърна към християнските страни за помощ, тъй като неверниците му причиняваха големи вреди в унгарската земя. Тогава на помощ му се притече една многобройна войска от всички страни. Той я събра около себе си и потегли за Железните врата, които разделят Унгария, България и Влахия. След това през Дунав навлезе в България (Pulgrey) и настъпи към един град, наречен Видин, (Rudein), който е столица на България. Тогава пристигна владетелят на тази страна и на града² и се предаде на милостта на краля, който зае град с триста души добри рицари и войници. После кралят потегли за един друг град, в който имаше много турци. Кралят го обсажда 5 дни, но турците не искаха да го предадат. Тогава градското население прогони със сила турците и се предаде на краля. Много турци бяха избити, а другите взети в плен.

В този град кралят остави силен гарнизон от 200 души³ и потегли за друг град, наречен Свищов, (Schiltau), който на езика на неверниците се нарича [2] Никопол (Nisoroli). Кралят го обсажда по вода и по суша 16 дни. Тогава в помощ на града пристигна турският султан на име Баязид⁴ с 200 хиляди души. Като научи за това, крал Сигизмунд потегли с войската си, която броеше 60 хиляди души, и застана срещу султана на една миля път от града. Тогава князът на Влахия, наричан Мирча войвода⁵, поиска разрешение от краля да извърши разузнаване на неприятеля. Това му беше разрешено. Той взе 1000 души свои войници и разузна разположението на врага. След това се върна при краля и му каза, че турците имат 20

⁴ The bondage and travels of Johann Schiltberger. Translated from the Heidelberg Ms. bey J. B. Telfer with notes bey prof. Ph. Brunn. London, 1879.; Путешествие Ивана Шилтбергера по Европе, Азии и Африке с 1394 по 1427 год. Перевел с немецкого и снабдил с примечаниями Ф. Браун, Записки Новоросійского университета I, 1867.

⁵ Ханс Шилтбергер. Пътепис, Превод от немски от Мария Киселинчева, С., 1971.

знамена и под всяко знаме по 10 хиляди бойци, като всеки полк е разположен поотделно.

Като чу това, кралят поиска да построи войската в боен строй, така както следва да се влезе в бой. Влашкият княз по-моли за позволение да нападне пръв. Кралят искаше да му разреши, но бургундският херцог⁶, като чу това, не пожела да отстъпи тази чест нито нему, нито на някой друг поради това, че бил пристигнал от далечна страна с голяма войска, наброяваща 6000 души, и бил изразходвал много средства. Той поиска от краля да му позволи да нападне пръв, тъй като е пристигнал тук вече за това. Кралят му предлагаше и го молеше да остави унгарците да нападнат първи, понеже те и преди често са се сражавали с турците и ги познават по-добре от другите.

Но херцогът не искаше да отстъпи и на унгарците, събра войската си и препусна срещу неприятеля. Той премина с конниците си два вражески полка, но когато стигна третия, се обърна и искаше да се върне. Тук неприятелите го обкръжиха. Повече от половината от войниците му бяха слезли от конете, понеже турците стреляха само в конете. Той не можа вече да избяга оттам и беше пленен.

Кралят като чу, че бургундският херцог е нападнал неприятеля, събра останалата войска и нападна с 12 хиляди души пехотниците, които турците бяха изпратили напред срещу него. Те всички бяха избити и изгълкани от него. В този бой бе улучен и свален от коня си моят господар Линхарт Райхартингер. Това забелязах, аз, Ханс Шилтбергер, неговият оръженосец, препуснах сред войската до него и го взех на моя кон. След това се добрах до един друг кон, който беше на някакъв турчин, и препуснах пак при другите оръженосци.

Понеже пехотниците бяха избити, кралят се насочи към друга неприятелска част, която беше конна. Турският султан, като видя, че кралят се приближава към него, се готвеше за бягство. Като чу това, сръбският княз, наречен деспот⁷, се притече на помощ на турския султан с 15 хиляди души добра войска, както и другите командири на полкове с цялата си войска. Деспотът се хвърли с войската си срещу кралския полк и го срази. Кралят, като видя, че неговият полк е разбит и че той не ще може да удържи повече, се обърна в бягство. Тогава се притекоха фон Цили⁸ и Ханс, нюрнбергският бургграф⁹, взеха краля, изведоха го от войската и го качиха на една галера, с която замина за Цариград.¹⁰

Рицарите и войниците, като видяха, че кралят бяга, също побягнаха. Повечето от тях бягаха към Дунав и мнозина се качиха на корабите, които се напълниха толкова, че онези, които бяха горе, не искаха да пуснат вече никого. На мнозина, които искаха да се качат, другите отбиваха ръцете от корабите и те се давеха във водата. Много други паднаха убити по възвишенията, когато тичаха към Дунав. Моят господар Линхарт Рай-

хартингер, Вернер Пинтценауер, Улрих Кюхлер и един от рода Кламенщайнер — четиримата баварски благородници — бяха убити в боя и много други добри рицари и войници, които не можаха да стигнат реката и да се качат на корабите. Една част от тях бяха избити, а по-голямата част — пленени. Аз също бях заловен. Бяха пленени също и бургундският херцог, господин Ханс Путцокард¹¹, както и един господар на име Сентомаранто.^{11а} Това бяха двама благородници от Франция. Главният унгарски граф¹², както и много други знатни господа, рицари и войници, бяха също пленени.

2. Как турският султан постъпи с пленниците¹³

Когато султан Баязид спечели битката, той се отправи към мястото, където се беше разположил крал Сигизмунд с войската си, а след това към мястото, където беше станало сражението. Той разгледа своите войници, които бяха паднали там. И като видя, че толкова много негова войска е избита, обзе го голяма мъка. Той се закле, че няма да стане неотмъстена тяхната кръв. Султанът заповяда на войниците си под страх на имот и живот на другия ден да доведат при него всички пленници, които имат.

На другия ден всеки доведе пред султана навързани с въжета толкова пленници, колкото беше заловил. Аз също бях доведен, завързан с въже от онзи, който ни беше пленил. Когато пленниците бяха доведени пред султана, той взе при себе си бургундския херцог, за да види отмъщението, което султанът искаше да извърши заради избитите му войници. Като видя неговия гняв, бургундският херцог го помоли да му пощади живота, който му беше свиден. Султанът се съгласи на това и той взе 12 благородници от своята страна, а също Стефан Смихер и господин Ханс фон Бодман¹⁴. След това султанът заповяда всеки войник да убие своите пленници, а ако някой не искаше да стори това, определяше друг на негово място да изпълни заповедта. Тогава взеха моите другари и също им отсякоха главите. Когато дойде моят ред, султанският син ме видя и нареди да ми пощадят живота. Заведоха ме при другите момчета, тъй като не убиваха никого, който беше под 20 години, а аз бяха едва 16-годишен.

Тогава видях господин Хансен Грайфен¹⁵ от Бавария, когато водеха пред трима други, всички вързани с въже. Като видя страшното отмъщение, което се вършеше там, той извика високо с ясен глас, утешавайки рицарите и войниците, които чакаха смъртта си, и каза: „Бъдете доволни, всички рицари и войници, че нашата кръв ще бъде пролята днес заради християнската вяра, и ако бог пожелае, ще бъдем негови деца на небето“. Веднага щом каза това, той коленичи и се остави да бъде посечен, а с него и другарите му.

Кръвопролитнето продължи от сутринта до вечерта. Когато султанските съветници видяха, че се е проляла толкова много кръв и въпреки това никой не спира, вдигнаха се и паднаха на колене пред султана и го молеха да забрави заради бога гнева си, като казваха да не би бог сам да отмъсти нему, защото е пролята достатъчно кръв. Султанът ги послуша и заповяда да се прекрати клането. Той заповяда да се съберат останалите войници, взе от тях своя дял, а останалите пленници остави на турските войници, които ги бяха пленили. Аз се паднах в дела на султана. Пленените войници, които султанът изби в един ден, наброяваха 10 хиляди души.

След това Баязид изпрати своите пленници в Гърция, в един главен град, който се нарича Одрин (Andranopoli). Там останахме като пленници 15 дни. След това ни заведоха в един град до морето, който се нарича Галиполи (Kalipoli). Това е градът, откъдето турците преминават морето. Там ние, на брой триста човека, лежахме два месеца в една кула. Горе в тази кула лежеше като пленник и бургундският херцог заедно с онези, които той беше спасил. Когато лежахме там, край града, в който бяхме, прекараха с кораби крал Сигизмунд, искаха да го закарат във Виндска земя.¹⁶ Като научиха това, турците ни изведоха от кулата и ни поставиха един до друг напук на краля. Те викаха към него да слезе от кораба и да освободи своите войници, като правеха това, за да му се подиграят. В морето се сражаваха дълго с него, но не можаха да му сторят нищо, нито да му навредят и той си замина. ... (с. 2—7).

32. В кои страни съм бил¹⁷

Тук трябва да се отбележи в кои страни съм бил.

Като потеглих от Бавария, пристигнах в Унгария. Там бях десет месеца, преди да започне големият поход против неверниците, с който потеглих и аз, както беше описано по-горе.

Аз бях и във Влахия (Walachei) и в двата ѝ главни града: единия, наречен Арджеш, (Agrisch) а другия — Търговище. (Türköisch). Бях също и в един град, наречен Браила, (Übereyl), който се намира на Дунав. Там колите и галерите стоварват стоките, които търговците докарват от страните на неверниците.

Следва да се отбележи, че народът на Влахия, на Голяма и Малка Влахия, изповядва православна вяра и има особен език. Те оставят косите и брадите си да растат и никога не ги подстригват.

Бях също и в Малка Влахия, също и в Седмоградско, което е една немска земя. Главният град на страната се казва Херманшат.¹⁸ Бях също и в Бурцелската земя,¹⁹ главният град на която се казва Брашов.

Това са страните, в които съм бил и които лежат в османската страна на Дунав.

Сега трябва да се отбележат страните между Дунав и морето, в които съм бил.

Аз бях в три области, които и трите се наричат България. (Pulgrey). Първата България се простира там, където се преминава от Унгария през Железните врата. Столицата ѝ се нарича Видин. (Pudein). Другата България лежи срещу Влахия, а столицата ѝ се нарича Търново. (Ternau). Третата България се намира там, където Дунав се влива в морето. Столицата ѝ се нарича Калнакра. (Kallakrea).

Аз бях също и в Гърция, (Chriechen), където главният град се нарича Одрин (Andraopol). Градът има 50 хиляди къщи. В Гърция има още един град на Бяло море и той се нарича Солун. (Salonick). В града е погребан един светец, който се нарича свети Димитър. От гроба му тече миро. В средата на черквата, където е погребан, има един кладенец, който в празника на светена се пълни с вода, а през останалото време на годината остава сух. Аз бях и в този град. В Гърция се намира още един голям град, наречен Серес. (Seres).

Страните, които лежат между Дунав и морето, принадлежат на турския султан. Там има още един град и една крепост, които се наричат Галиполи. (Kalipoli). Оттук се преминава Голямото море.²¹ Оттук преминах и аз за Голяма Турция. През същото море се преминава за Цариград. (Constantinopel). В същия град бях два месеца. Оттам се отива за Голяма Турция...²² (с. 52—3).

Самсун се състои от два града, разположени един срещу друг, така че разстоянието от едната крепостна стена до другата е един изстрел с лък. В единия живеят християни и тогава го владееха италианците от Генуа; в другия са неверници, които владеят и тази страна (Мала Азия). По това време владетелят на града и на страната беше синът на един херцог от Средна България на име Шишман. Столицата на същата страна се нарича Търново и тя има до триста замъка из градовете и крепостите си. Баязид завзел тази страна и пленил херцога и неговия син. Бащата умрял в затвора, а синът приел езическата вяра, за да му пощадят живота. И тъй като Баязид завзел Самсун и страната Джаник той му дал този град и тукашната страна до края на живота му вместо бащината му земя²³. . . (с. 64—65).

¹ Сигизмунд (1361—1437) бил син на германския император и чешки крал Карл IV от династията на Люксембургите. След женитбата си с наследницата на унгарския престол станал унгарски крал (1386), а от 1410 г. император на свещената Римска империя и чешки крал от 1419 г. Походът на Сигизмунд се състоял през 1396 г. Посочената от Шалтбергер година (1394) говори, че или той не си е спомнил добре тази дата, или пък че подготов-

като за похода е започнала още през 1394 г. За самия поход вж.: Д. Ангелов, Борбите на българите против османската власт през първата половина на XV в. и походите на Владислав Варненчик. — Сб. Варна 1444. Сборник от изследвания и документи в чест на 525-та годишнина от битката край Варна. С., 1969. А. С. Atiya, The Crusade of Nicopolis. London, 1932.

² Става дума за сина на българския цар Иван Александър — Иван Срацимир, който владее Северозападна България със столица Видин.

³ Този град, чието име Шилтбергер не споменава, е бил по всяка вероятност Оряхово. В други извори за същия поход назовават по-определено това селище — „casiro Oryko“ или „града Raco“, сиреч Рахово, Оряхово. Вж. Коист. Й. Иречек, История на българите — поправки и добавки от самия автор. Изд. от Ст. Аргиров, С., 1939, стр. 261—262.

⁴ Баязид I, турски султан от 1389 до 1427 г., който покорил България.

⁵ Мирчо войвода — влашкият княз Мирча Стари (1386—1418), който водил продължителни войни с турските султани и взел участие в боя при Никопол и в Косовската битка.

⁶ Бургундският херцог — в същност става дума за сина на бургундския херцог Филип — Жан дьо Невер, наричан още Жан Безстрашни, който участвувал в похода и успял да преживее войната.

⁷ Става дума за сръбския деспот Стефан Лазаревич (1389—1427).

⁸ Граф Херман II фон Цили.

⁹ Бургграф Йохан III фон Нюрнберг.

¹⁰ Сигизмунд с малка свита намира два кораба и успява да премине на румънския бряг, а след това стигнал до устието на Дунав. Оттам бил взет на венециански кораби и стигнал в Цариград, тогава все още столица на Византия.

¹¹ Ханс Путцокард — така Шилтбергер е предал името на Жан Бусико, френски маршал, на когото се приписва едно друго описание на похода на Сигизмунд до Никопол. Вж. К. Иречек, цит. съч.

^{11a} Предполага се, че името идва от Chasteau Morant.

¹² Главният унгарски граф — в унгарската държавна терминология — унгарски палатин.

¹³ Това вътрешно заглавие се среща само в Хайделбергския ръкопис, издаден от Нойман.

¹⁴ Стефан Смихер и Хан фон Бодман — немски благородници.

¹⁵ Ханзен Грайфен — произхождал от старинен знатен тиролски род — Граф фон Грайфенберг.

¹⁶ Внидска земя — средновековните немски автори наричали така населените със славяни северозападни области на Балканския полуостров, граничещи с немците. Сигизмунд слязъл в някое от пристанищата на Далмация, която се намирала тогава под властта на унгарските крале.

¹⁷ Заглавието е взето от изданието на Нойман.

¹⁸ Херманшат — немското название на днешния трансилвански град Сибиу.

¹⁹ Бурцеланд, Бурцелска земя, областта около гр. Брашов. Името ни връща към славянското название на областта — Брашова.

²⁰ Заглавието е взето от изданието на Нойман.

²¹ Голямото море — така Шилтбергер нарича Средиземно море, част от което според автора са били Мраморно и Егейско море.

²² Велика Турция — така са означени владенията на султана в Мала Азия.

²³ Срв. П. Никол, Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци. — ИИД, кн. VII—VIII, С., 1928, с. 41—112.